

Jiří Lípa, Václav Weinrich a projekt *National Geographic Society* „Gypsies: Wanderers of the world“¹

Marek Jakoubek²

Jiří Lípa, Václav Weinrich and the project of the *National Geographic Society* “Gypsies: Wanderers of the world”

The aim of the contribution is to offer a Czech reader a possibility to get acquainted with a chapter of the publication *Gypsies: Wanderers of the world* (McDowell 1970). The book is an output of the project run under the auspices of *National Geographic Society* and the chapter, devoted to the situation of Gypsies/Roma in Czechoslovakia in late 1960s, is based on the sojourn of the author and his team in the country and his cooperation with Jiří Lípa, then a leading specialist on Gypsies/Roma at the Czech Academy of Sciences. Partly, the chapter consist of excerpts from the (today perhaps lost) manuscript *How we lived*, written by Czech Sinto Václav Weinrich, who spent his childhood in an itinerant group of his relatives. The Czech translation of these parts offers (unfortunately only fragmentary) views into the life of travelling Sinti that ceased to exist already several decades ago.

KEYWORDS

Jiří Lípa, Gypsies, Sinti, National Geographic Society, Wanderers of the World

PROLOG

„Mnozí autoři“, shrnuje dnešní většinový názor na danou problematiku Jan Knejp, „považují za zakladatelky československé romistiky tři odbornice, a to Emílii Horváthovou, Evu Davidovou a Milenu Hübschmannovou (2009: 11). „Je však nutné upozornit“, dodává Knejp vzápětí, „že již před těmito představitelkami československé romistiky působil na tomto poli Jiří Lípa (ibid. 11–12). K této stručné charakteristice problematiky „zakladatelských postav“ moderní české romistiky — byť Lípa by trval na termínu „ciganologie“³ — lze dodat jen máloco, snad jen to, že odsunutí Jiřího Lípy z piedestalu „otce zakladatele“ a jeho upadnutí do zapomenutí bylo do značné míry výsledkem cílené snahy třetí z uvedených autorek (ke vztahu M. Hübschmannové a J. Lípy viz Lípa 2008). Do značné míry záměrně vytvořená amnézie, obestírající osobu a dílo Jiřího Lípy byla tak hluboká, že než Jiří Lípa na Štědrý den roku 2020 ve věku 92 let zemřel, málokdo u nás vůbec věděl, že byl ještě živ.

---

1 Tato práce vznikla za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

2 Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy; kontakt: marek.jakoubek@ff.cuni.cz

3 E-mailová zpráva J. Lípy autorovi; 25. 1. 2008.

Cílem tohoto příspěvku není a ani nemůže být zhodnotit ciganologické dílo a odkaz Jiřího Lípy; na takový počín zde není ani prostor, ani vhodný kontext. Náš záměr je mnohem skromnější — představit čtenáři účast Jiřího Lípy na jednom pozoruhodném — a u nás prakticky neznámém — mezinárodním projektu, realizovaném pod záštitou *National Geographic Society*, jehož klíčovým výstupem byla publikace *Gypsies: Wanderers of the world* (McDowell 1970). Konkrétním důvodem, proč tento příspěvek zařazujeme do publikace věnované itinerantním skupinám v Československu je pak skutečnost, že součástí příslušné kapitoly uvedené publikace jsou i výňatky z bezesporu jedinečné a dnes již bohužel podle všeho ztracené práce *Jak jsme žili*, sepsané českým Sintem Václavem Weinrichem, který žil v dětství a mládí, stejně jako naprostá většina jeho příbuzných, kočovným životem, na který ve svých pamětech také vzpomíná. Odpovídající pasáže tak mj. nabízejí (bohužel jen) fragmenty ze života kočovných Sintů, který je již celé dekády, a ovšem již také navždy, jen minulostí.

(PŘETRHNUTÉ) CIGANOLOGICKÉ DÍLO JIŘÍHO LÍPY⁴

Jiří Lípa — slavista a ciganolog⁵, jak se sám odborně vymezoval — se narodil v Sušici 12. 12. roku 1928. O jeho mládí a školních letech nemáme prakticky žádné informace, každopádně „svodům cikánštiny“, jak sám píše, propadl během studia na filozofické fakultě Karlovy univerzity, kam nastoupil roku 1947 (Lípa 2008: 164). Zde se díky profesoru Františku Jílkovi-Oberpfalcerovi seznámil s prací *Románi Čib* Antonína Jaroslava Puchmajera (1821), resp. s publikací *Románi Čib čili Jazyk Cikánský* Jaroslava Ješiny (1880/1882), který z Puchmajera vycházel. I když nějaké poznatky o jazyce Cikánů z těchto textů získal, spokojen s nimi nebyl a cítil nutnost „hledat možnost, jak se seznámit s mluvenou cikánštinou“ (ibid. 165). Úspěch v hledání těchto možností slavil J. Lípa již o rok později (Lípa 1986: 67) a po pěti letech výzkumů a studia zakončuje roku 1953 studium (PhDr.) prací *K cikánskému nářečí v okolí Humenného* (Lípa 1953). Cikánské tematice se následně začal věnovat profesionálně, přičemž od počátku byl výrazným rysem jeho práce značně rigorózní a metodický přístup, jehož základem byla především důsledná „analýza faktů“ (Pavelčíková 2004: 60), tedy maximální snaha o přesnou specifikaci uváděných informací, zejména pak v případě dat lingvistické povahy, a o důsledně ověřené a důkladně podložené závěry, resp. jakákoli tvrzení; a samozřejmě znalost všech dostupných pramenů (v pro danou tematiku relevantních jazycích⁶). Dobře patrný je tento Lípův přístup na sérii recenzí prací tuzemských autorů, resp. autorek z dané doby, které podrobil zevrubné (snad až puntičkářské), ovšem dobře podložené kritice (1957, 1958, 1959b). Pokud jde o jeho vlastní příspěvky, věnoval se Lípa v tomto období tématu cikánských prvků v českém argotu, resp. han-

⁴ Kapitolka je upravenou verzí odpovídající sekce textu Jakoubek 2021.

⁵ Zde i nadále budeme respektovat Lípovu terminologii, kdy danou disciplínu označuje jako *ciganologii*, příslušný jazyk jako *cikánštinu* a členy odpovídající skupiny jako *Cikány* (což bylo v dané době v zásadě velmi běžné). V ostatních případech se bude přidržovat úzu obvyklého v těch kterých kontextech.

⁶ Patrně dlužno doplnit, že J. Lípa byl velmi dobře jazykově disponovaný (Keeler 1971: 15), což mu umožnilo využívat neobvykle rozsáhlého spektra psaných pramenů napříč jazyky.

týrce lidí „světem jdoucích“, čili světských (1960), navazujíc přitom na *Slovníček „svět-ská hantýrka“* Jaroslava Podzimka (1937) a rozboru výše již uvedeného Puchmajerova díla *Románi Čib* (1962). Mimo to napsal rovněž noticku a průběžné poznámky k cikánštině v povídkách Jaroslava Haška (1955) a vysvětlující poznámky s překladem cikánského textu v Čapkově hře *Loupežník* (1956). Z jeho pera vzešla v této době též osvětově laděná studie o Cikánech, jejich historii a jazyce, určená širokému publiku (1959).

Své studium cikánštiny J. Lípa — již coby zaměstnanec dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV — následně shrnul ve dvou monografických pracích. V první z nich, s názvem *Příručka cikánštiny* (1963a), označované po právu za „první moderní učebnici [romštiny]“ u nás (Nekvapil — Sloboda — Wagner 2007: 39), předložil relativně úplný popis zvoleného typu cikánštiny (který označuje za typ *slovensko-český*, resp. za typ náležející k *slovensko-české skupině* /Lípa 1965: 5/)⁷. O dva roky později pak v práci *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku* (1965). Tato práce již nebyla učebnicí, ale vědeckou monografií, ve které se Lípa vedle prezentace gramatiky uvedeného nářečí cikánštiny zaměřil na problematiku vlivu majoritního jazykového prostředí na cikánská nářečí. Obě práce přitom navazovaly na jeho kandidátskou práci *Vztahy cikánských dialektů v Československu k jazyku českému a slovenskému* (1963b). V těchto dílech Jiří Lípa představil v rámci tuzemské tvorby v bezprecedentně komplexní podobě gramatiku cikánštiny, jakou se mluvilo v okolí východoslovenského Humenného (1963a: 3–4; 1965: 4). Obě práce se dočkaly velmi příznivého přijetí jak u nás (Kopečný 1967; Miltner 1964, 1966; Pikorová-Bartáková, 1967; Trost 1965), tak i v zahraničí (Avram 1964; Berger 1969; Mann, 1965, 1967; Vekerdi 1965, 1967; Salzmann 1969). Platí totiž, co píše Andrei Avram o *Příručce* — „ačkoli ... není napsána v žádném z běžně používaných jazyků, mohou většinu jejího obsahu (texty, glosář, morfologická paradigmata) použít ... všichni, kdo se zajímají o cikánský jazyk“ (1964: 674); řada zahraničních ohlasů pak tuto Avramovu tezi pouze potvrzuje. Již *Příručku* přitom její recenzenti řadili „mezi nejlepší práce, které byly dosud věnovány popisu cikánských dialektů“ (Trost 1965: 87) a považovali ji za výjimečné dílo, „uspokojující požadavky filologické přesnosti“ (Vekerdi 1965: 424); vynikajícího hodnocení se od odborníků dostalo rovněž zařazeným překladům cikánštiny, které „se vyznačují precizností“ (Andrš 2011: 8–9). *Cikánština* pak byla považována za neobyčejně cenný a důležitý příspěvek nejen k indologii a etnografii, ale též k obecné lingvistice (Kopečný 1967: 219; Pikorová-Bartáková 1967: 206). A třebaže některé polohy Lípovy práce, např. jím užívaná klasifikace romských dialektů — na území bývalého Československa rozlišoval Lípa cikánské nářečí *československé, maďarské, rumunské a německé* (Lípa 1963a: 3) —, se ukázaly být dětmi své doby a dnes jsou již považovány za zastaralé (srov. např. Elšík 2005: 163; 2006: 158–159⁸), představují

7 Mimočodem, byl to právě J. Lípa, kdo do odborné literatury zavedl dodnes používané termíny „slovenská cikánština“ a „slovenští Cikáni“ (Hübschmannová 1998: 21).

8 Je ovšem třeba uvést, že uvedená kritika se bez výjimky týká Lípových starších prací a nezohledňuje, že Lípův postoj (nejen) v daném ohledu se s postupem času měnil a vyvíjel. V pracích z osmdesátých let již u daných termínů Lípa nejen, že důsledně používá uvozovky (na což čtenáře výslovně upozorňuje /Lípa 1980b: 9/), ale rovněž explicitně uvádí, že existují i jiné terminologické možnosti (ibid.).

tato díla jeden z trvalých (byť ne vždy uznávaných, resp. přiznávaných) pilířů české a slovenské lingvisticky orientované romistiky.

Na samém sklonku šedesátých let Lípa vydal práci věnovanou skloňování v cikánštině (1967) a studii věnovanou kritickému rozboru díla Henricha von Wlislockého (1968⁹) a roku 1969 se zúčastnil projektu *National Geographic Society*, kdy její expediční tým doprovázel při jeho cestách za Cikány Československa. Výstupem projektu byla následně publikace *Gypsies: Wanderers of the world* (McDowell 1970). Následujícího roku pak odjíždí na studijní pobyt do USA, odkud se ale již nevrátí a v zemi se usadí natrvalo. Odchodem z Československa pak Jiří Lípa také, mimo jiné, prakticky mizí i z československé ciganologické scény¹⁰ (a to nadobro, dalo by se dodat).

PROJEKT NATIONAL GEOGRAPHIC SOCIETY “GYPSIES: WANDERERS OF THE WORLD“ A VÁCLAV WEINRICH

Že se stal Jiří Lípa součástí týmu *National Geographic Society* není zase až tak překvapivé. Obecně lze mít za to, že tomu vedly dva hlavní faktory — především, J. Lípa byl tehdy u nás jednoznačně hlavním představitelem vědecké ciganologie, již i poměrně dobře etablovaným v akademických strukturách. Sháněl-li se tak v dané době u nás někdo po odborníkovi na Cikány a cikánštinu, J. Lípa byl nejspíše první volbou. Druhým — a ovšem stejně nezbytným — předpokladem pro spolupráci s Bartem McDowellem a jeho kolegy ovšem byla také (u nás tehdy značně nesamozřejmá) Lípova schopnost komunikace v angličtině. Jinak řečeno, zdá se, že by tehdy bylo velmi těžké najít v Československu pro tým *National Geographic Society* kompetentnějšího průvodce, než byl Jiří Lípa. Sám Jiří Lípa k počátkům této spolupráce píše:

[Moje spolupráce s *National Geographic Society*] začala tak, že mi na jaře roku 1970¹¹ *National Geographic Society* poslala do Prahy dopis, v kterém se mě ptali, zda bych mohl být poradcem skupiny, která v létě toho roku měla pod vedením McDowella navštívit Československo a sbírat materiál pro uvedenou knihu. Odpověděl jsem, že pokud jde o mne, rád to udělám, ale že oni (tj. *National Geographic Society*) musí vyřešit ještě jiný, a to důležitější problém: zda poradce z Československa (např. já) nebude potom stíhán československými úřady za to, že americkému autorovi ukázal objektivní situaci Cikánů v komunistickém Československu, především na Slovensku. V té době bylo totiž komunistické vedení Československa velmi citlivé na to, že by na Západě mohli použít těchto údajů k „hanobící“ informaci o tom, v jak mizerné hmotné i morální situaci žijí lidé (tj. Cikáni) v Československu pod vedením komunistické strany. Politické vedení země nakonec dalo povolení k tomu, aby *National Geographic Society* poslala do Československa expedici pro sbírání materiálu pro McDowellovu knihu, i pro to, abych já s nimi jel po Českoslo-

9 Podle všeho existuje i nepublikovaný německý překlad této práce *Über die Fragwürdigkeit des Zigeunerforschers Heinrich von Wlislocki* (Ruch 1986: 279–282; Willems 1997: 195, pozn. 68); naše pátrání po něm byla ale zatím bezvýsledná.

10 K dalším osudům Jiřího Lípy a jeho díla viz Jakoubek 2021.

11 J. Lípa se zde patrně mylí, jak vyplývá z dalšího, šlo nejspíše o rok 1969.

vensku jako poradce. [...] S „výpravou“ jsem jezdil po Československu v srpnu 1969 týden. Američtí účastníci by byli chtěli, abych s nimi jezdil i v jiných zemích, ale neměl jsem pas; při plánování „výpravy“ na to nebylo pamatováno.¹²

Kromě B. McDowella byli součástí expedice ještě britský Cikán Cliff Lee, povoláním brusič nožů, jeho irská manželka Sheila Lee a fotograf Bruce Dale. Výprava vyrazila z Liverpoolu v Anglii a v plánu měla realizovat „cestu do cikánské vlasti“ — Indie (McDowell 1970: 11, 18), svým způsobem „zpět po stopách dávných migračních tras prvních Cikánů (ibid. 18). K celkovému pojetí expedice i chystané publikace, která měla z cesty vzejít, J. Lípa uvádí:

[...] podle základní koncepce knihy se měl cikánský účastník „výpravy“ v jednotlivých navštívených zemích dávat s místními Cikány do řeči cikánsky, a tak dokázat, že se Cikáni po celém světě mohou spolu domluvit cikánsky. Tato koncepce byla nerealistická. Jednak proto, že některá nářečí cikánštiny se mezi sebou liší do té míry, že rozličnými cikánskými nářečnými se všichni Cikáni spolu nemohou domluvit, a dále proto, že některé skupiny Cikánů už cikánsky mluvit zapoměly.¹³

I když se tak J. Lípa expedice dílem zúčastnil, s jejím — dalo by se říci ideologickým — rozvrhem nesouhlasil. Přesto píše: „Já jsem byl odpovědný jenom za Československo. Na tu část jsem dodnes pyšný“¹⁴.

Kudy výprava na své cestě do Indie putovala, a kterými zeměmi a místy prošla, naznačují následující mapky¹⁵.

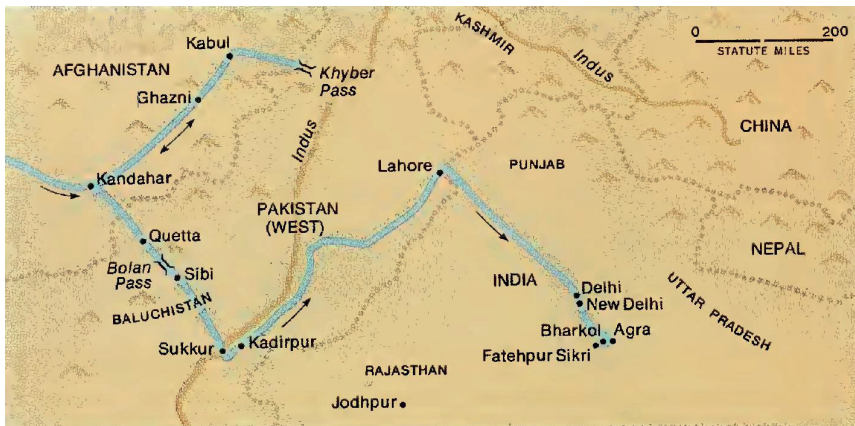
12 Z e-mailové zprávy J. Lípy autorovi z 15. listopadu 2013.

13 Z e-mailové zprávy J. Lípy autorovi z 15. listopadu 2013.

14 Z e-mailové zprávy J. Lípy autorovi z 15. listopadu 2013.

15 Cestě předcházela ještě kratší výprava do jihofrancouzské obce Saintes Maries de la Mer, kam se každoročně sjíždějí Cikáni/Romové, aby uctili památku svaté Sáry — již někteří Cikáni/Romové považují za svou patronku —, jejíž soška se nachází v kryptě kostela. Po tomto výjezdu se ovšem ještě tým vrátil zpět do Anglie.

Zdroj: McDowell, Bart. 1970. *Gypsies: Wanderers of the world*. Washington, D. C.: National Geographic Society, str. 60, 78, 98, 122, 146, 162, 186.

Kapitola McDowelovy publikace, věnovaná situaci Cikánů/Romů v tehdejší Československu, obsahuje celou řadu cenných etnografických a lingvistických dat, jakož i dalších dílčích postřehů o nejrozmanitějších polohách dané tematiky. V kontextu publikace, věnované itinerantním skupinám v zemích bývalého Československa jsou ovšem nejrelevantnější — a současně patrně i celkově nejunikátnější — výňatky z dnes již patrně navždy ztraceného rukopisu paměti *Jak jsme žili českého Sinta Václava Weinricha* (nar. 1927), ve kterém jejich autor mj. popisoval i své dětství, které prožil jako člen kočující skupiny. Vzhledem k výrazné skromnosti zdrojů, týkajících se života českých Sintů v odpovídajících letech, nadto psaných jejich vlastní rukou, jde o pramen bezesporu mimořádný. A můžeme jen želet, že se z rukopisu nedochovalo více.

Weinrichův rukopis je ovšem důležitý ještě z jiného důvodu. Ukazuje totiž na jedno přetrvávající neporozumění, týkající se díla Jiřího Lípy. V celé řadě prací se zmiňuje Lípův záporný postoj k etablování romštiny do polohy spisovného jazyka (srov. např. Donert 2017: 149–151; Pavelčíková 2004: 60; Ryvolová 2006: 19; Sadílková 2016: 15, pozn. 11) Protože ale nebylo (a není) dobře rozuměno důvodům, které J. Lípu k zaujetí uvedeného stanoviska vedly, začaly se z něho vyvozovat další, domněle související postoje, resp. uvedené stanovisko začalo být vykládáno jako příznak obecnější názorové pozice. Postupem času tak Jiřího Lípu začala provázet pověst člověka, který Romům upírá jejich práva, potlačuje jejich spravedlivé nároky a brání jejich (etno)emancipaci. Lípa se sice snažil uvádět věci na pravou míru, z následných sporů¹⁶ ale vyšel se značně pošramocenou (akademickou) pověstí. Nutno dodat, že zcela neprávem. Charakteristickým (a do značné míry determinujícím) rysem celé kontroverze totiž bylo, že Lípovi kritikové vůbec neporozuměli (také se o to, popravdě, moc nesnažili) základům Lípovy badatelské pozice¹⁷. Je totiž sice pravda, že se Lípa stavěl poměrně kriticky vůči snahám o etablování — „umělému vytváření“ jak říkal — spisovné cikánštiny (byť jeho stanovisko nebylo bezesbytku zamítavé — srov. Lípa 1993: 170); činil tak ale mj. proto, že se (vcelku oprávněně) domníval, že důsledkem ustavení jedné spisovné varianty bude postupná redukce dialektů — tedy, že ve výsledku dozná jazyková oblast také nenahraditelnou *ztrátu* —, přičemž on, „jakožto specialisty na dialekty cikánštiny“ měl cíl vlastně opačný — „udržení všech dialektů cikánštiny naživu“ (Lípa 1993: 270; kurziva v původním textu). Jeho badatelským krédem tak bylo, že „to nejlepší, co může autor udělat pro kterýkoli typ romštiny je, že jej zachová jeho věrným záznamem“ (Lípa 1980a: 4); že se mu do značné míry přičilo „vytváření“ nové, spisovné varianty, a to prostřednictvím eliminací určitých a zařazením jiných prvků, tak vlastně není překvapivé. Právě v tomto kontextu bývá často přehlížen zásadní moment: že Lípa rozhodně nebyl proti užívání cikánštiny jako *psaného* jazyka. Jak uvádí Lagryn — jehož otčím, Antonín Weinrich, byl bratrem Václava Weinricha (Horváthová 2013c: 8) — Lípa s V. Weinrichem na jeho pamětech spolupracoval (Lagryn in Horváthová 2013b: 8) a skutečnost, že Weinrich píše „svou vlastní romštinou“ explicitně vyzdvihl i před týmem *National Geographic Society* (McDowell 1970: 78).

* * *

16 Více k nim viz in Jakoubek 2001.

17 Následující partie je upravenou verzí odpovídající sekce textu Jakoubek 2001.

V LÉTĚ, TO BYLY ZLATÝ ČASY¹⁸

Naši první noc v Praze jsem spal na blátě. Přijeli jsme o sobotní půlnoci, příliš unavení na to, abychom rozbíjeli tábor; Leeovi a Bruce se ubytovali v hotelu a já spal v našem karavanu, zaparkovaném v louži na Václavském náměstí. Když jsem se probudil, zbožní Češi, jdoucí na ranní mši, se zastavovali, aby nakoukli dovnitř. „Pěkně cikánský příjezd do Československa,“ pochechtával se dr. Jiří Lípa, když jsme se s ním setkali o pár hodin později. Doktor Lípa, lingvista, pracující v Československé akademii věd, je přední kapacitou v oblasti jazyků a obyčejů československých Cikánů, kterých je odhadem tři sta tisíc. Karavanem se ovšem zdál být stejně udiven, jako naši ranní návštěvníci. „Ne, nikdy v životě jsem netábořil,“ řekl, „ale rád se k vám připojím. Začneme s Cikány rovnou tady?“

A tak jsme začali v Praze, ve starém činžovním domě, pár kroků od známého kostela sv. Jakuba. Žilo zde několik cikánských rodin. Ferovi obývali tmavý, nicméně mimořádně naklizený byt. Nabídli nám pivo — tedy pivos, jak říkali.

„Jé,“ vykřikl Cliff, „pít se u nás v Anglii řekne ‚piv‘“.

„Náhoda,“ opáčil Dr. Lípa. „Zrovna tohle jste si vy Cikáni nevypůjčili, ale pravda je, že když jste putovali přes toto území, převzali jste řadu slovanských slov.“

Cliff pak našel ještě několik dalších slov, která pocházela z tohoto kouta světa; šlo o výrazy pro hospodu a postel, dýmku, vysoké boty a punčochy, pro tělo a žílu — a dokonce i pro mráz, hřmění a blesky.

„Ferovi mluví čistou romštinou,“ vysvětloval doktor Lípa. „Podle dialektu můžeme řadit naše Cikány do pěti skupin. Slovenské, jako jsou tihle, maďarské, rumunské, včetně kotlářů a handlířů s koňmi; německé Cikány a české Sinty — koncentrační tábory přežilo jen velmi málo z nich; a korytáře, co mluví rumunsky, maďarsky i slovensky — a rozhodně odmítají, že by byli Cikáni. Nikdo z nich už nekočuje, tenhle způsob života byl u nás zakázán v roce 1958. Měli byste se setkat s někým z každé této skupiny.“

A tak jsme vyrazili do města, abychom se s nimi setkali.

Jeden muž vypadal jako mahárádža. „A taky se tak chová,“ přitakal doktor Lípa. „Když chtěl jednou ukázat, jak je bohatý, najal si na Vltavě loď i s celým orchestrem, který hrál pro jeho přátele. A co teprve jeho otec. Říkalo se mu Jemnostpán. Na pouťách nosil za stuhou na klobouku stokorunovou bankovku.“

Setkali jsme se i s Kalderaši — kotláři. V jednom malém bytečku vyzvala žena s úchvatnými zlatými zuby přítele, aby nám zahrál na kytaru. Tančili jsme čardáš v kuchyni pod portrétem Josifa Stalina — a ona připíjela ruskou vodkou na Spojené státy americké.

„U Cikánů se setkáte se vším,“ řekl doktor Lípa „a teď navštívíme jedny, co nejsou žádní svatoušci.“

A tak jsme se vydali za Královnou vloupaček. Neměl bych zveřejňovat její jméno, neboť je to jemná duše se stříbrnými vlasy, již řadu let na odpočinku.

„K večeri bude cikánská delikatesa,“ upozornil nás doktor Lípa. Zatímco Její Veličenstvo prostíralo stůl, povíдали jsme si. Dozvěděli jsme se tak o ne-cikánské ženě, co se zamilovala do cikánského zloděje.

18 McDowell 1970: 76–86.

„Chtěla ukázat, že je užitečná“, vyprávěla naše hostitelka, „a tak dost riskovala. Policie našla její stopu, a dokonce je pronásledovali se psy“.

„Chytili je?“ zeptal se Cliff.

„Ne, utekli, chválabohu,“ odpověděla Královna.

Ve stejném duchu přidal Cliff pár prohrěšků britských Cikánů.

„Taky jste *drab bawlo*?“ zeptal se. Měl na mysli „trávení prasat“. Vysvětlil pak, v čem celý trik spočívá: zmačkaná houba se namočí do rozpuštěného sádla a po zatuhnutí se dá sežrat sedlákovu praseti. Přes noc sádlo změkne, houba se roztáhne a zvíře zabije. „Cikáni pak přijdou za sedlákem,“ pokračoval Cliff „a poprosí ho o mrtvé prase, že ho dají psům. Samozřejmě ho pak snědí sami. Staří britští Cikáni říkají, že na světě není lepšího masa“

„My dávali prasatům střepy,“ odvětila Královna.

Podíval jsem se na své jídlo a přemýšlel jsem, co by asi odhalila pitva. „Nebojte se,“ uklidňoval mě smějící se doktor Lípa, „tohle je z kuřecích drobů.“

Na odchodu si Cliff, galantní, jako vždy, sundal svůj hedvábný šátek, kterého si tolik cenil, a podaroval jím naši hostitelku. Ona pak na oplátku dala každému z nás malý dárek. Dostal jsem starožitný cínový krucifix — dost malý na to, aby pocházel z nějaké vloupačky.

„A teď,“ řekl doktor Lípa, zatímco jsme přijížděli na okraj města „musíte poznat mého nejlepšího cikánského přítele: skutečného německého Cikána z Čech. Byli téměř vyhlazeni, takže když jsem ho našel, připadal jsem si jako paleontolog, co narazil na živého mamuta.“

Připomínal bankéře: prošedivělý, s brýlemi, dobře oblečený gentleman jménem Václav Weinrich. Společně se svými bratry provozoval pokrývačskou dílnu. Ale dětství prožil ve voze taženém koňmi. „A píše paměti svou vlastní romštinou,“ dodal dr. Lípa. „Píše nepřikrášlenou, syrovou pravdu, stylem, jakým malovali primitivní umělci — naivně a živě. „Píšu to tak“, říkal sám, „jak to bylo. Nic nepřidávám. Spíš naopak, neříkám všechno — každé má něco, o čem nechce mluvit...“. Paměti pojmenoval: *Jak jsme žili*.“

*

Jednoho večera, zatímco nám rodina Weinrichových servírovala večeři, překládal dr. Lípa z rukopisu vybrané pasáže. Budu citovat část tohoto pozoruhodného nostalgického spisu, neboť jedinečným způsobem zachycuje prostý styl života českých Sintů, který před třiceti lety navždy vymizel.

„Narodil jsem se 15. listopadu 1927. Táta¹⁹ prodával koně, brousil nože a jezdil po poutích s kolotočem a střelnici.“

Bylo nás 14 dětí. Do školy jsem chodil podle toho, kde jsme zrovna tábořili. Ale nejlepší učitel byl mámy švagr, poloviční Cikán. Měl vychozenou školu. Naučil mě mít rád knížky, chtěl jsem se dokonce stát dětským doktorem nebo advokátem. Ale

¹⁹ Josef Schulz (Horváthová 2013c: 117; k problematice příjmení rodiny Weinrichových-Schulzových viz ibid. 112, pozn. 9, resp. Horváthová 2013a: 8).

táta míval vždycky hodně koní a já se o ně musel starat. V létě, v zimě, pořád jsem pro ně musel chodit žebrot o seno. A o chleba jsem ve vesnicích žebrot víckrát, než mám vlasů na hlavě.

V létě, to byly zlatý časy. Na polích bylo všechno, co jsme potřebovali. Ale v zimě to bylo pekelný. Hned, jak jsme přijeli na nový místo, museli jsme za starostou s registračníma knížkama. Pak jsme museli hledat ustájení pro koně a sehnat krmení a dřevo na oheň. Když jsme nesehnali stáj, táta sebral nám dětem peřiny a přikryl s nima koně. Kolikrát se stalo, že jsme se ráno vzbudili a vlasy jsme měli přimrzlý ke stěnám vozu. I tak jsme ale ten život milovali...

Na jaře daly ženský do klecí pod vozama slepice. Měly přistřižnutý křídla, abysme je poznali. Když jsme v kotlíku vařili slepici, kolikrát se stalo, že přišla policie a ptala se, odkud ty slepice jsou. Naše ženy jim pak ukázaly, že máme naše vlastní slepice. Ty byly všech možných barev. Tahle rozmanitost byla nutná, protože někdy policie hledala slepice, co se ztratily ve vesnici. Když u našich vozů našli peří barvy té slepice, co se ztratila, mohli jsme snadno ukázat, že v klecích máme ty samý...

Chlapi každéj večer hřebelcovali koně a bavili se s vesničanama, co šli kolem. Vyhandlovali jsme spoustu koní, když jsme s vozama stávali na návsi. Vesničani, co chtěli obchodovat, za námi chodili.

Když bylo v noci teplo, oheň jsme nerozdělávali. Chlapi seděli na seně, kouřili cigarety a povídali si s vesničanama, dokud neodešel i poslední z nich. Pak se bavili dál, jen mezi našima.

Když hodiny na kostele odbily jedenáct, táta se zvednul: „Zítřka musím za kovářem, kůň dneska ztratil podkovu. Dobrou noc vespolek!“

Každou noc šel zkontrolovat náš vůz a koně a podívat se, že jsou klece se slepicema dobře zavřeny a psi pevně uvázaný. Co kdybysme museli v noci odjet?

Pak si lehnul do postele a s rukou za hlavou a zapálenou cigaretou poslouchal, jak koně přežvykují oves a jak ve vesnickým rybníku kvákají žáby. Tuhle chvílku po celodenní dřině míval moc rád. Den minul bez problémů. A proč by myslel na zejtrěk? Jenom Pánbu ví, co bude zejtra.“

Ve vzpomínkách českého Sinta, pana Weinricha, se pověry a folklor opakovaly jako hudební motiv. Jeden příbuzný, Matruci²⁰, například varoval mladého Václava před určitými jídly: „Každá slepice se vyleká, když jí někdo chytá. Takže, když sníš její srdce, budeš sám bojácnej, až se dostaneš do rvačky.“

Četli jsme i o *mulesko čiriklo*, „ptáku smrti“, tedy sově, která mezi Sinty platila za špatné znamení. Václavova babička mu vyprávěla, jak bratranec slyšel jedné noci houkat sovu, hodil po ní tři uhlíky, aby ji odehnal. Za tři pak dny zemřel.

Ze všech příběhů Václava Weinricha vynikaly obzvláště dva.

Jeden, ze třicátých let, se týkal násilné potyčky s místními ve vesnici poblíž Nitry. Začalo to tak, že jednou na podzim jeho teta Hanka zahlédla, jak skupina vesničanů podřezává prase a snažila se s nimi vyhandlovat kus masa. Když vešla na dvorek, vyšla z domu žena a beze slova jí vrazila facku.

---

20 V originále *Matrouzi*.

“Teta jí to vrátila,“ psal Weinrich: „majzla jí přes hlavu kotlíkem. Jenže ta ženská byla v očekávání a omdlela. Když to viděl její manžel, vyřítit se na tetu a máchal u toho sekerou, kterou předtím čtvrtil to prase.

Další ženská vylítla z baráku a chlapa zadržela. V tu chvíli teta zdrhla. Strejdovi Viniterovi²¹ bylo jasné, že je malér, popadnul hůl a seskočil z vozu. Mámin brácha, strejda Feri, skočil za ním. V tu chvíli ten chlap setřás tu ženskou, co ho celou dobu držela, a sekerou se rozběhnul k vratům. Strejda Feri ho vzal po hlavě vzpěrou od vozu. Chlap padnul v bezvědomí na zem. Jedna z jejich ženskejch začala vyvádět, že je po něm, a už to jelo.

Když to zaslechli ostatní vesničani, začali se sbíhat — když viděli, že se jeden z nich popral s Cikánem, vrátili se do svezích dvorků a každéj popad, co mu přišlo pod ruku: vidle, sekeru, kosu, šavli. Ale ani naši chlapi na nic nečekali. Každéj vytáh zpoza sporáku ve voze nějakou zbraň. Starej Joci vylítnul z vozu se starou vojenskou šavlí, jenom se blejskala. Neměl kabát, jenom košili a vestu, a na hlavě šátek. Mně připadal jako nějakéj rytíř. Rozhlídnul se kolem a zakřičel: ‚Chlapi, držte se zádama k sobě! Jenom tak nás nerozdělí‘.

Naše ženský byly taky odhodlaný bojovat vlastníma zbraněma. Koukal jsem se z babiččina vozu. A viděl jsem, jak starej Joci švihnul šavlí, aby odrazil vidle, co jeden sedlák držel oběma rukama. A najednou vidím dalšího z vesnice, jak se k němu rítí z boku. V ruce měl sekeru. Ale Linka, Jociho manželka, ho vši silou bodla vidličkou do hlavy. Svalil se na záda a už se ani nehnu.

Starší sintský děti podávaly našim další zbraně. Tou dobou už měl strejda Viniter rozseknutou hlavu. Další naši chlapi byli taky zraněný, stejně jako teta Marjána, mámina sestra. Všechny raněný jsme naložili do babiččina vozu a odvezli k doktorovi.

Jenže, co jsme byli u doktora, všichni vesnický se ozbrojili, řvali na poplach a rozezněli zvony na kostele. Za chvíli jima byly naše vozy obklíčený. Některý z nich se dokonce dostali dovnitř, táhli malý děcka za vlasy a vyhazovali je ven, některý vyhodili dokonce i mimina v zavazadlových korbách.

Tátu pronásledovali přes celou vesnici a ošklivě ho domlátili. Když míjeli starostův dům, přeskočil na dvorek. Starosta vyšel ven a prosil všechny, aby se uklidnili. Jenže se vrhli i na něj. Taktak se dostal zpátky do baráku a zamknul se tam. Tátu, kterej zůstal na dvoře, popadli a vyvlekli ho na cestu. A zase se do něj pustili. On se jim vysmeknul a vběhnul do kovárny. Kovář zrovna vyndával z ohně rozpalenou podkovu. Jakmile tátu uviděl, zařval: ‚Stůj, nebo ti přismahnu kotlety‘. A držel mu podkovu tak blízko obličeje, až mu začaly doutnat vousy. A tak tam táta stál v pozoru jak voják, zatímco se do něj znova pustili.

Z Nitry dorazily čtyři policejní auta, ale i ty musely před vesničanama ustoupit. Nakonec přijeli vojáci a zachránili nás, jinak by nás zmasakrovali. Na návsi bylo na zemi krve, jak při zabíjačce.“

21 Původ jména (potenciálně zkresleného chybným zápisem či anglickým přepisem) je nejasný. Snad by se mohlo jednat o zkomolený zápis příjmení Winter, nebo nějaké jeho obdoby, což bylo v českém prostoru jedno z cikánských příjmení (za informaci autor děkuje dr. Zbyňku Andršovi).

Když jsme si vyslechli tento příběh, přemýšlel jsem, jak je možné, že venkovani bili i cikánské ženy a vyhazovali z vozů malé děti. Až další příběh mi objasnil míru nevraživosti mezi oběma stranami. Weinrich zaznamenal bizarní příběh, který mu vyprávěl starý Joci — k události muselo dojít někdy brzy po roce 1800.

Joci popisoval děsivou loupež spáchanou skupinkou Cikánů, z nichž dva byli bratři „a oba skvělí zloději“. Po důkladném obhlédnutí vytipovaného domu

„jim ženský udělaly takový návleky ze starejch pytlů — aby nebyli slyšet, až budou. Pět chlapů se vydalo na noční výpravu, každý z nich měl za pasem pistoli a ostrej nůž nebo dýku (těm dávali přednost, kvůli páčení dveří). A každé si nesl pytel.

Ale tu noc objevili v domě ležícího nebožtíka, se svíčkama kolem hlavy. Jeden z nich chtěl bejt vtipnej, tak přesunul tělo do necek a do sepjatejch rukou mu dal párek.

„Bůh nás potrestá!“, řekl jeden ze starších Cikánů. Ale mladej se nedal odradit — a ještě tý noci ho stihla násilná smrt.“

Tímhle stylem života si tedy vesničany znepřátelili.

„Představte si,“ pronesl Cliff, v typickém britském stylu, „že by ten mrtvý byl z vaší rodiny. Párek v ruce!“

Po cestě na Slovensko jsem řekl doktoru Lípovi: „Musíme najít dva hrady. Chceme vidět hrad krále Zikmunda a ten cikánský hrad ze známého žalozpěvu“.

Doktor Lípa obě legendy dobře znal. Zikmund, král Uher, Čech a dalších držav vydal v 15. století²² jedné z prvních skupin Cikánů v západní Evropě ochranný glejt. Ti jej pak s sebou vzali do spousty dalších zemí — takže řada Francouzů říká Cikánům dodnes „Bohémové“ (*Bohemians*). Navštívili jsme místo, kde Zikmund Cikány přijal.

Situace kolem druhého hradu se zdála být komplikovanější. Romantici vypráví o písni zvané „Cikánský žalozpěv“, baladě, o hradu jménem Velká Ida, který Cikáni kdysi bránili, ale který byl nakonec po velké bitvě dobyt. Podle některých folkloristů Cikáni ztrátu Velké Idy stále oplakávají a vždy, když žalozpěv zpívají, tklivě u toho pláčou.

Doktor Lípa se zasmál: „Žádná píseň ‚Cikánský žalozpěv‘ neexistuje, ale znám Cikány, kteří vám ji za dostatečně velký tuzér zahrají; zazpívají vám srdceryvnou píseň, a přitom budou předstírat, že jde o tenhle žalozpěv. Bědují. Lkají. Ale je to jen žert. Pokud však jde o hrad, to je jiná. Vesnice jménem Velká Ida se na Slovensku skutečně nachází. Prozkoumejme to.“

Vyrazili jsme směrem na Bratislavu, 200 mil na jihovýchod od Prahy, pouze s jednou malou neplánovanou zastávkou. Bruce řídil Volkswagen a pod kola mu vběhl zajíc. Land Rover za námi prudce zastavil. Zacouvali jsme, abychom jim pomohli, ale Cliff na nás mával, že se nic neděje. „Chtěli jsme jenom toho zajíce, co jste přejeli,“ vysvětloval, „podušený *kanengro* chutná výtečně!“

Přejetý zajíc nám dělal společnost až do Bratislavy. Tam jsme se s Cliffem setkali s inženýrem Imrichem Farkašem, předsedou Komisie vlády SSR pre otázky cigán-

22 Stalo se tak 17. dubna 1423 na Spišském hradě; pozn. překl.

ských obyvatelov²³. „Cikánský problém plánujeme vyřešit do roku 1980“ sdělil nám, „cílem je společenská asimilace.“ Většina Cikánů ve státě se nachází na území pod správou slovenské vlády — federativního dvojčete vlády české. Stále je zde ovšem 56 000 Cikánů bez stálého zaměstnání či trvalého bydliště, kteří neposílají své děti do škol“.

„Více než polovině našich Cikánů není ještě 18 let — a mladé lze změnit.“ Ze štosu dokumentů vytáhl inženýr Farkaš jeden, ze kterého pro nás sumarizoval:

„Představte si cikánskou chatrč. Celkem 100 000 Cikánů žije v 7 900 chatrčích — to znamená v průměru 6 až 8 osob na zhruba 50 čtverečních stop²⁴. Minulý rok jsme 665 těchto chatrčí zlikvidovali a 450 Romů odstěhovali do státních bytů.“ S romantickým smutkem jsem v myšlenkách zabloudil k rodinám, které se ze stržených chatrčí museli přestěhovat do parádních bytů. „Ptačí klece,“ zabručel Cliff. Na to jsme prostředí kanceláře a papírů opustili a vydali se na čerstvý vzduch za rodinou korytářů tábořící na konci města.

*

Jejich nezlikvidované obydlí bylo značně pod standardem. Měli ale svou vlastní, nezávislou živnost. Z velkých topolových kmenů dlabali koryta velikosti necek, které sedláci používali při zabijačkách. Srdečně nám nabídli, abychom se utábořili na zalesněném břehu Dunaje, který obývali.

Bruce okouzluje staré korytáře tím, že je fotografoval při práci. Sheila si povídala s ženami a Cliff se mezitím sprátelil s mládeží — díky tomu se ale u něj vynořily určité pochybnosti.

„Jste si jistí, že to jsou praví Romaničelové²⁵? Jejich dcery se držely tak blízko cizích mužů.“

„Korytáři popírají, že by měli být kapku cikánské krve“ odpověděl doktor Lípa, „ale indické prvky v jejich rumunštině ukazují cikánský původ.“

Otec se jmenoval Michal Molnár a pocházel z okolí Nitry — místa, kde byl malý Václav Weinrich svědkem bitky se sedláky.

„Trávíme tam zimy,“ pověděl nám jeden ze starších mužů, zatímco odstraňoval hobliny z téměř hotového koryta. „A na léto jezdíme sem, když najdeme řidiče s nákladákem, co nás svezé.“

V ohni praskaly topolové hobliny a nad nimi se v kotlíku vařilo slovenské zelí s rajčaty, paprikou a uzenou šunkou.

„Musíte se k nám přidat,“ řekl pan Molnár.

Vděčně jsme přijali. Bruce se vrátil do našeho karavanu a přinesl zpět pár delikates z našich zásob: dort koupený v Praze, párky z Německa, a dokonce starý francouzský koňak. Jenže zapomněl na talíře a příbory, čehož jsme záhy litovali, neboť Molnárovi nevlastnili skoro žádné nádobí. Všichni jsme se tak střídali o všehovšudy dvě lžíce, co

²³ V originále mírně nepřesně uváděno jako „Slovakian Office of Gypsy Affairs“.

²⁴ 50 sq. ft. = 4.645152 m²; pozn. překl.

²⁵ V orig. *Romanichals*; McDowell — když na jiném místě komentuje Cliffovu řeč — daný termín převádí jako *Romanies*, tedy Romové (1970: 39).

se v tábořišti nacházely. Brali jsme si lžíci přímo z kotlíku a pak ji podali tomu, kdo vypadal hladový. „Vypadají zdravě,“ řekl Cliff, „ale naši by takhle nikdy nejedli.“

Když jsme se chystali k odjezdu, paní Molnárová naplnila svou sklenici naším archívním koňakem a pozvedla ji na naši počest. Čekal jsem, že je určena všem, stejně jako předtím kotlík. Nikoliv. Patnáctiletý koňak vypila na ex. Když to Bruce viděl, šly na něj mdloby.

Po cestě přes Slovensko nás doktor Lípa seznamoval s cikánskými rodinami, které znal. Ve vesnici Hájské nás upozornil: „Tady žijí dvě skupiny Cikánů, maďarští a rumunští, všimněte si, jak se liší v obličejí — rumunští mají vysoké lícní kosti a orientální oči.“

Tábořili jsme na polích a jednou dokonce v sadu mezi zrajícími švestkami, poblíž břehu řeky Váh. Jedli jsme ovčí sýr, bryndzu a dušené zaječí. Nad námi se tyčily starobylé gotické hradby Čachtického hradu, „sídla bezbožné šlechtičny, která vládla zdejšímu kraji,“ poučil nás doktor Lípa. „Aby si zachovala svou krásu, nechala zabít spoustu místních panen a koupala se v jejich krvi.“

Ale my se poohlíželi po jiných hradech: „Vzal jsem s sebou kopii jednoho ze slavných průvodních glejtů krále Zikmunda,“ hlásil doktor Lípa, „v latinském originále.“ Bez problému jej přeložil:

My, Zikmund, z milosti Boží, římský král, vždy rozmnožitel říše a uherský, český, dalmátský, chorvátský atd. král věrným našim všem urozeným bojovníkům, kastelánům, úředníkům, poplatníkům, svobodným obcím, městečkům a jejich rychtářům, kteří jsou v našem království a pod naší vládou, pozdrav a milost. Věrní naši přišli k nám osobně Ladislav vojvoda Cikánů s jinými, kteří k našim přísluší, a podali nám sami nejponiženější prosby s naléháním, abychom je uznali za vhodnými postarati se o ně s hojnější milostí. Proto my na jejich prosbu jsme jim dali tuto svobodu, dle které kdykoliv na naše řečená panství, totiž obce neb městečka týž Ladislav vojvoda a jemu poddané Cikány beze vší překážky a rušení chovali, ano ode všech útoků a urážek ochraňovali. Jestliže však mezi nimi vypukne nějaký zmatek z číkoliv strany, od té doby ne vy ani kdokoli z vás, ale týž Ladislav vojvoda má právo souditi a osvobodovati. Nařizujeme, aby list po přečtení byl odevzdán ukazateli. Dáno na Spiši 18. dubna na neděli před svátkem sv. Jiřího mučedníka léta Páně 1423, kralování našeho v Uhrách 33., v říši římské 12., v Čechách 3.²⁶

Dokument končil slovy *Datum in Sepus ... Anno Domini MCCCCXXIII*. „Kde je *Sepus*?“ zeptal jsem se.

To je latinský název pro oblast Spiš na východním Slovensku, „odvětil doktor Lípa, „na severozápad od Košic. Ale najít ten pravý hrad nebude snadné.“

Můj průvodce zmiňoval „několik středověkých hradů a zámků, především u Popradu, Torysy, Laborce a povodí Slané“. Seznam zahrnoval 19 velkých hradů a šest „historických městských rezervací“.

Netuším, kolik jsme jich objeli; po pátém jsem je přestal počítat. Objevili jsme i hrady, o kterých nebyla v průvodci ani zmínka. Někdy si nebyli jejich jménem jistí

26 Překlad je, s mírnými úpravami, převzat z práce Daniel 1994: 48; pozn. překl.

ani místní. Bloudili jsme a jen díky Brucovu instinktu poštovního holuba jsme omylem nepřekročili polské hranice. Krajina nás nicméně uchvátila — masivní hory s rozervanými skálami.

Brucova nálada se měnila v závislosti na počasí. Když jsme se jednoho zamračeného večera snažili najít další, slibně vypadající hrad u městečka Spišské Podhradí, naše odhodlání ubývalo stejně rychle, jako sluneční světlo. „Hodně, hodně velký hrad,“ ujišťoval nás místní sedlák. Setmělo se. Začalo mrholit. Ale nakonec jsme jej pomocí reflektorů auta našli: zdí obehnaný kolos na vrcholu kopce, zjevně bez příjezdové cesty.

„A proč i tak nezkusíme vyjet nahoru?“ navrhl Bruce. Byli jsme už dost otráveni na to, abychom to zkusili. A tak jsme za rvaní motorů stoupali po travnatém příkrém svahu, přičemž jsme co chvíli klouzali dolů, anebo se o něco zasekli. Na první rovince, na půli cesty k vrcholu, jsme zastavili a utábořili se. „Na oheň je moc vlhko,“ konstatoval Bruce. Za normálních okolností by Cliff takové tvrzení odmítl. Rozdělat oheň za každého počasí bylo součástí jeho cikánské cti. Tento večer ale souhlasil s propan-butanovou bombou.

„Takhle budeš mít čaj rychleji, Clifforde,“ chlácholila ho Sheila. „A kvůli něčemu rychlému z konzervy k večeři se přeče taky nebudeš zlobit.“

Mrholení potichu bubnovalo na plátno nad našimi hlavami a světla z vesnice blikala v mlze. Potichu jsme se najedli.

„Pojďme ten hrad prozkoumat,“ prohlásil konečně Bruce, „mám tušení, že je to ten náš.“

V pláštěnkách a s baterkami jsme začali lézt na kopec ztrácející se v mlze, hledajíc cestu ke klenuté bráně. Vešli jsme na staré nádvoří a zdálo se, že země pod kužely světel z našich baterek změnila barvu.

„Ta země je krvavě rudá,“ zašeptal Cliff.

„Dokonce barví boty“, hlesl doktor Lípa. Ke vši hrůze měl pravdu. Ale ještě předtím, než jsme stihli záhadu vyřešit, ozval se psí štěkot a v okně hradu se pohnula poblikávající lampa.

„Hlídač!“ vykřikl Cliff. „Bruci, vypadněme, nebo budeme *lelled*²⁷.“ Cliff ve stresu přepínal do romštiny. Být *lelled* znamená být zajat anebo zatčen.

Začali jsme se cítit zranitelně. Naše táboření mohlo být nepovolené a naše přítomnost podezřelá. A tak jsme ztlumili hlasy i světla a vydali se zpátky.

*

V noci se snesla mlha a my se probudili zahalení do šedi. „Případám si jak Macbeth,“ pronesl Cliff. Kolem zněly hlasy, útržky rozhovorů vesničanů z polí pod námi a kohosi jiného nad námi.

²⁷ V originále: „...let's get out of here, or we'll be lelled“ (str. 84). „Lelled“ je kompozitum vzniklé z romského — (te) lel = vzít, brát (srov. Matras *et al.* 2007: 171) a z anglické koncovky trpného rodu -ed. Tedy doslova “být jat”, přičemž došlo ke zdvojení souhlásky „l“ uprostřed slova; zde tedy: „budeme zajati“ (viz násl. věta). Za informaci autor děkuje dr. Zbyňku Andršovi.

„Zní to jako němčina,“ řekl doktor Lípa „a švédština. A dokonce angličtina“.

Vstoupali jsme vzhůru a narazili na studenty.

„Ta rudá na zemi, to není krev,“ oznámila malá, půvabná Švédka., „jen barva. Televizní štáb tady natáčel fantasy film — rytíře, koně a panny s vlajícími vlasy. A narudlou zem.“ Byla to studentka archeologie, co s pár tucty dalších studentů pomáhala restaurovat hrad. Mohli bychom mluvit s vaším profesorem? Stál opodál — doktor Adrian Vallašek, vedoucí archeolog na Ústavu památkové péče²⁸. Vysvětlili jsme mu, o co nám jde.

„Tohle bude s největší pravděpodobností ten hrad, který hledáte,“ řekl nám. Při svých královských cestách jej Zikmund často využíval jako sídlo. Listiny, jako je tento ochranný glejt, se málokdy podepisovaly v královských městech. Nejspíše jej podepsal přímo tady. Jak vidíte, hrad je obrovský — nejrozlehlejší hrad na zdejším území. Nazýváme ho jednoduše Spišský hrad.

Přelezli jsme cimbuří a pozorovali zedníky, jak opravují hradby a vědce, jak provádějí vykopávky hrobů pod gotickou kaplí.

„Alespoň víme, že si Ladislav vybíral k táboření dobrá místa,“ řekl Cliff, zatímco pohledem zkoumal zalesněné slovenské hory a pole, plná sena.

My jsme na tom nebyli jinak. Jedním z nejpříjemnějších míst k táboření na naší cestě byl školní dvorek ve vesnici Kysak. Inženýr Farkaš nás informoval o nově organizovaném třítydenním táboře pro 50 cikánských dětí. Šlo o projekt Červeného kříže, podpořený slovenskou vládou.

„Je to náš první takový tábor,“ prohlásila vedoucí, profesorka Klára Vosčíková. „Zatím se jen dvěma dětem stýskalo po rodičích.“

Najedli jsme se s omladinou a Cliff je dirigoval při zpívání halasné písně. Popovídali jsme si s instruktory a provázeli je od budíčku, přes čištění zubů, volejbal, až do večerky. Stanovali jsme bezmála pod jejich okny, takže jsme slyšeli, jak si o nás ještě dlouho po večerce šeptají.

„Milí, nadšení lidé,“ shrnul to Cliff, když jsme jim při odjezdu mávali. „Ale tábor pro cikánské děti? To je jako nosit dříví do lesa.“

V itineráři nám zbýval ještě jeden hrad, ten opěvovaný v neexistujícím cikánském žalozpěvu, Velká Ida. Zamířili jsme do stejnojmenného městečka.

„Ten hrad určitě existoval“ ujistil nás postarší muž, kterého jsme se zeptali na ulici, „je na našem městském erbu. V domě postaveném na jeho ruinách dosud někdo žije. Dovedu vás tam“. Žijí tu ve Velké Ide ještě nějakí Cikáni? „Ano, co jsem slyšel, tak jich je 993.“

Podívali jsme se k místu, kde Cliff a Sheila parkovali. Nejméně 993 Cikánů obklopilo jejich Land Rover. Zahoukali jsme a Leeovi nás následovali do zahrady Tibora Idrányie.

„Ano, stojíte na troskách takzvaného cikánského hradu,“ oznámil nám hostitel s neskrývanou radostí. Ukázal nám, co zbylo ze starých hradeb a příkopů a na to nás vzal dovnitř, do rozlehlé vstupní haly. Ze zdí na nás svýma skleněnýma očima shlížely lovecké trofeje. „Preparování zvířat je můj koníček,“ vysvětlil. Pak, popíjejíc

28 Správně: Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave (dnes Pamiatkový úrad); pozn. překl.

tokajské a vyhýbají se pohledům vycpaných jelenů a lišek, jsme si vyslechli příběh o Velké Idě.

V roce 1557 táhla rakouská armáda touto, tehdy uherskou zemí a dobývala jeden hrad za druhým. Ferenc Perenyi, místní pán, chtěl svůj hrad bránit, ale jediné vojsko, které měl k dispozici, tvořilo asi 1000 Cikánů. Rakouské oddíly hrad podle očekávání oblehly. Cikáni se udatně bránili, ale nakonec jim došla munice. 17. srpna 1557, po dvacetidenním oblehání, byla Velká Ida dobyta a zničena. Tolik lze z dané historie doložit.

„Cikáni ale dělají vždycky všechno trochu barvitější,“ prohlásil pan Idrányi s úsměvem. Začaly se objevovat legendy a jednu z nich dokonce roku 1851 zpracoval maďarský básník János Arany. Na asi šedesáti stranách využil Arany tento motiv ke kritice tehdejší maďarské politiky²⁹. Báseň vypráví o tom, jak Cikánům bránícím Velkou Idu došel střelný prach právě ve chvíli, kdy se rakouské oddíly rozhodly své obležení ukončit.

Když se Rakušani vydali na ústup, vůdce Cikánů zvolal: „Budižkničemové! Kdyby nám nedošel střelný prach, tak vás dorazíme!“

Když nepřítel zaslechl tato slova, spěšně se vrátil a hrad znovu napadl. A tak Velká Ida padla. Vítěz však prokázal velkorysost. Namísto, aby Cikány zajal, dobyvatelé zařekli: „Cikáni, utíkejte, jak jen můžete!“

„A Cikáni utíkali“ napsal Arany, „že nejspíš běží ještě dnes.“

A přesně takový rozkaz jsme potřebovali i my. Bylo už pozdě odpoledne a naše víza měla vypršet o půlnoci. Zhlkli jsme zbytky dušeného zajíce, prosvištěli jihem země a dorazili do Bratislavy. V noci chytil doktor Lípa vlak do Prahy a my dorazili k česko-slovensko-rakouským hranicím jen s desetiminutovou rezervou.

„Měli bychom to oslativ,“ navrhl jsem. „Neraduj se předčasně,“ opáčil Cliff, když se blížila pohraniční stráž, aby zkontrolovala naše výstupní víza, „vzpomeň si na Velkou Idu.“

Z angličtiny přeložili Hannah Saleh a Marek Jakoubek

LITERATURA

- Andrš, Zbyněk. 2011. *Dějiny překlada z romštiny do češtiny a z češtiny do romštiny*; dostupné na: <https://utr.f.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/149/2020/09/Andrs.pdf>
- Avram, Andrei. 1964. Jiří Lípa. 1963. *Příručka cikánštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství (book review). *Studii și cercetări lingvistice* 15 (5): 673–674.
- Berger, Hermann. 1969. Jiří Lípa. 1963. *Příručka cikánštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství (book review). *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 119 (2): 337.
- Daniel, Bartoloměj. 1994. *Dějiny Romů. Vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku*. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci.
- Donert, Celia. 2017. *The Rights of the Roma The Struggle for Citizenship in Postwar*

²⁹ Více k osobě J. Aranyho a danému dílu (s ukázkami) viz in Gálová 2004. Stran konfrontace legendy s historickou skutečností viz Pivoň 2004; pozn. překl.

- Czechoslovakia. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elšík, Viktor. 2005. Sintská a manušská romšтина: sociolingvistická situace, komunity mluvčích a dokumentace jejich jazyka. *Romano džaniben* 12 (3): 162–186.
- Elšík, Viktor. 2006. Milena Hübschmannová — lingvistka. *Romano džaniben* 13 (1): 157–172.
- Gálová, Adéla. 2004. Cikáni v poezii Jánose Aranya. *Romano Džaniben* (jevend 2004): 196–210; dostupné na: <https://www.dzaniben.cz/files/23b331d44cda81895d5cba0e8237f8d8.pdf>
- Horváthová, Jana. 2013a. Ze vzpomínek pamětníků. Ze vzpomínek pamětníků: Tony Lagryn. Díl první. *Romano hangos* 15 (1–2): 8; dostupné na: <http://www.srn.cz/images/PDF/RH/2013/RH0213.pdf>.
- Horváthová, Jana. 2013b. Ze vzpomínek pamětníků. Ze vzpomínek pamětníků: Tony Lagryn. Díl druhý. *Romano hangos* 15 (3–4): 8; dostupné na: <http://www.srn.cz/images/PDF/RH/2013/RH0413.pdf>.
- Horváthová, Jana. 2013c. Rozhovor s Tony Lagrynem: Já už dneska se nedívám, kdo co jí, ale kdo jak je, to mě život naučil. Životní příběh Tonyho Lagryna. *Romano džaniben* 20 (1): 105–139; dostupné na: <https://www.dzaniben.cz/files/c4af600d647b6b1b7fdfe27aa4c36224.pdf>.
- Hübschmannová, Milena. 1998. *Šaj pes dovakeras / Můžeme se domluvit*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Jakoubek, Marek. 2021. Nad ciganologickým dílem Jiřího Lípy (12. 12. 1928, Sušice — 24. 12. 2020, Broadview Heights, Ohio, USA); (under review).
- Ješina, Jaroslav. 1880/1882. *Romáři čib čili jazyk cikánský*. Vydání 2. opravené a rozmnožené. Praha: Fr. A. Urbánek.
- Keeler, Bob. 1971. Homeless Czech finds friendly land. *Newsday* 8. 12. s. 15.
- Knejp, Jan. 2009. Romologie — vývoj, postavení a problémy „nové“ vědecké disciplíny v České republice. In: Martin Kaleja — Jan Knejp (eds.) *Mluvíme o Romech — Aven vakeras pal o Roma*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. Str. 6–20.
- Kopečný, František. 1967. O slovenském (slovensko-českém) typu cikánštiny (Jiří Lípa. 1965. *Cikánšтина v jazykovém prostředí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku*. Praha: ČSAV). *Slovo a Slovesnost*. 28: 216–219.
- Lípa, Jiří. 1953. *K cikánskému nářečí v okolí Humenného*. Doktorská dizertace na FF UK; posuzovatelé: akad. B. Havránek, prof. V. Šmilauer; (nepubl.)
- Lípa, Jiří. 1955. K cikánštině v povídkách Jaroslava Haška. In: Jaroslav Hašek. *Črty, povídky a humoresky z cest*. SNKLHU, str. 579, 581–597.
- Lípa, Jiří. 1956. Poznámky k cikánskému textu ve hře Loupežník, in: ČAPEK, Karel. *Hry: Loupežník, R. U. R., Věc Makropulos, Bílá nemoc, Matka*. Praha: Československý spisovatel, str. 439–441.
- Lípa, Jiří. 1957. Zdeňka Jamnická-Šmergllová: *Dějiny našich cikánů*. Praha, Orbis, 1955 (recenze). *Československá ethnografie*, V, str. 314–317.
- Lípa, Jiří. 1958. K ciganologické práci E. Čajánkové. *Československá ethnografie*, VI, str. 436–439.
- Lípa, Jiří. 1959a. K článku E. Zábranové ‚K otázce ethnografického studia cikánského obyvatelstva v Československu‘. *Československá ethnografie*, VII, str. 99–102.
- Lípa, Jiří. 1959b. Cikánský lid na nových cestách. *Co vás zajímá* č. 4, str. 26–30.
- Lípa, Jiří. 1960. Poznámky k otázce cikánských prvků v českém argotu. In *Rusko-české studie*, Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze, *Jazyk a literatura* 2, 47–56. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Lípa, Jiří. 1962. K málo známému úseku činnosti A. J. Puchmajera: Puchmajerova ciganologická práce *Románi Čib*. *Acta Universitatis Carolinae — Philologica* 3: *Slavica Pragensia* IV, str. 697–706.
- Lípa, Jiří. 1963a. *Příručka cikánštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Lípa, Jiří. 1963b. *Vztahy cikánských dialektů v Československu k jazyku českému a slovenskému*. CSc. disertace; posuzovatelé: prof. P. Trost, doc. Dr. V. Pořízka; (nepubl.)

- Lípa, Jiří. 1965. *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku* (Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd 75/11). Praha: ČSAV.
- Lípa, Jiří. 1967. Ke skloňování v cikánštině. *Slovo a slovesnost*, 28: 406–410.
- Lípa, Jiří. 1968. O nevěrohodnosti ciganologa H. v. Wliscockého. *Slovo a slovesnost* 29 (4): 407–411; dostupné na: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=1660>.
- Lípa, Jiří. 1980a. Milena Hübschmannová, *Základy romštiny* (Malé učebnice Nového Orientu). Praha, Academia, 1973; (book review), *Newsletter of the Gypsy Lore Society* 3 (1): 4, 7.
- Lípa, Jiří. 1980b. Cikáni v Encyklopédii Slovenska. *Naše snahy: časopis Stálej konferencie slovenských demokratických exulantov*. 16 (6): 8–9.
- Lípa, Jiří. 1986. Romani Declension. (In a Dialect from the Environment of Eastern Slovak). In: *Papers from the sixth and seventh annual meetings, Gypsy Lore Society, North American Chapter*, edited by Joanne Grumet. New York: Gypsy Lore Society. 62–67.
- Lípa, Jiří. 1993. Letter to the editor (kritika textu I. Hancocka „The East European Roots of Romani Nationalism“), *Nationalities Papers* Vol. XXI, No. 2, 1993, str. 269–272.
- Lípa, Jiří. 2008. Milena Hübschmannová a studium cikánštiny. In: Marek Jakoubek — Lenka Budilová (eds.) *Romové a Cikáni. Neznámí i známí*. Praha: Leda. Str. 164–177.
- Mann, S. E. 1965. Jiří Lípa. 1963. *Příručka cikánštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství (book review). *Journal of the Gypsy Lore Society. Third Series*, 44: 63–65.
- Mann, S. E. 1967. Jiří Lípa. 1965. *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku*. Praha: ČSAV (book review). *Journal of the Gypsy Lore Society. Third Series* 46: 151–153.
- Matras, Yaron, Hazel Gardner, Charlotte Jones, and Veronica Schulman. 2007. Angloromani: A Different Kind of Language? *Anthropological Linguistics* 49 (2): 142–84.
- McDowell, Bart. 1970. *Gypsies: Wanderers of the world*. Washington, D. C.: National Geographic Society.
- Miltner, Vladimír. 1964. Jiří Lípa. 1963. *Příručka cikánštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství (recenze). *Archiv orientální* 32: 679.
- Miltner, Vladimír. 1966. Jiří Lípa. 1965. *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku*. Praha: ČSAV (recenze). *Archiv orientální* 34: 469–471.
- Nekvapil, Jiří — Marián Sloboda — Peter Wagner. 2007. *Ethnic and Linguistic Communities in the Czech Republic: Their Situations and Language Problems*. Praha; dostupné na: <https://www.yumpu.com/en/document/view/34113453/ethnic-and-linguistic-communities-in-the-czech-republic-academos>
- Pavelčíková, Nina. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR.
- Pikorová-Bartáková, Jarmila. 1967. Jiří Lípa. 1965. *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku*. Praha: ČSAV (recenze). In: *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*. 16. 1967. Řada jazykovědná (A) č. 15. Red. D. Jeřábek, Brno, Universita J. E. Purkyně 1967, s. 204–206.
- Pivoň, Rastislav. 2004. Několik poznámek k událostem ve Velké Idě v roce 1557. *Romano Džaniben* (jevend 2004): 211–218; dostupné na: <https://www.dzaniben.cz/files/b41f8c717306f422211a12c51c6d562f.pdf>
- Podzimek, Jaroslav. 1937. *Slovníček „světská hantýrka“*. *Bezpečnostní služba* 7; (příloha).
- Puchmajer, Antonín Jaroslav. 1821. *Romáňi Čib, das ist Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Anhang die Hantýrka oder die Čechische Diebessprache*. Prag: Fürst-erzbischöfliche Buchdruckerey.
- Ruch, Martin. 1986. *Zur Wissenschaftsgeschichte der deutschsprachigen ‚Zigeunerforschung‘ von den Anfängen bis 1900*. PhD dissertation, Universität Freiburg.

- Ryvolová, Karolína. 2006. Milena Hübschmannová o sobě. *Romano džaniben* 13 (1): 12–26.
- Sadílková, Helena. 2016. *Poválečná historie Romů v Československu ve vzpomínkách pamětníků: Možnosti rekonstrukce poválečné migrace vybrané skupiny Romů ze Slovenska do českých zemí*. Disertační práce na FF UK; (nepubl); dostupné na: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/102217?lang=en>.
- Salzmann, Zdeněk. 1969. Jiří Lípa. 1965. *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku*. Praha: ČSAV (book review). *Language* 45 (2): 408–412.
- Trost, Pavel. 1965. Nová česká učebnice cikánštiny; (Jiří Lípa. 1963. *Příručka cikánštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství). *Slovo a slovesnost* 26 (1): 87.
- Vekerdi, József. 1965. Jiří Lípa: *Příručka cikánštiny*. Praha 1963, 155n (book review). *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 15 (3–4): 424–425.
- Vekerdi, József. 1967. Jiří Lípa. 1965. *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku*. Praha: ČSAV (book review). *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 17: 195–196.
- Willems, Wim. 1997. *In Search of the True Gypsy: from Enlightenment to Final Solution* (translated by Don Bloch). London: Frank Cass.

Marek Jakoubek je ředitelem Ústavu etnologie FF UK. Zabývá se romskými/cikánskými skupinami v České republice a na Slovensku a česko-(slovensko)-bulharskou krajanskou problematikou, s důrazem na jedinou českou obec v Bulharsku — Vojvodovo. Je autorem tuctu monografií, řady antologií a množství dílčích studií věnovaných (nejen) uvedeným tématům. Žije s Lenkou J. Budilovou a dcerami Barborkou a Šárkou v Rudné u Prahy.